

конодательства определены основания прекращения опеки, исходя с законодательства и анализа судебной практики определяются причины и порядок увольнения опекуна с целью обеспечения защиты прав и законных интересов малолетних, которые лишены родительского попечительства и физических лиц, которые признаны недееспособными.

Ключевые слова: опека, основания увольнения опекуна, прекращение опеки, малолетние лица, недееспособные физические лица, права, субъективные обязанности, гражданское право, гражданско-правовой статус.

Summary

Prutian D. S. Termination of custody and the dismissal of custodian by the civil legislation of Ukraine. — Article.

Article is devoted to a comprehensive study of the institute of custody, special attention is paid to the suspension of custody and the dismissal of custodian, the main grounds for the termination of the custody is based on the analysis of the current legislation; recalling the analysis of existing legislation and judicial practice, the grounds and the order of the dismissal of the custodian is determined to provide really good protection of the rights and legitimate interests of minors deprived of parental care and individuals who are recognized as incapable.

Keywords: custody, conditions of the dismissal of the custodian, termination of custody, minors, incapable individuals, rights, subjective duties, civil law, civil — legal status.

УДК 347.441

С. В. Герасимовський

ЗНАЧЕННЯ ВОЛІ ТА ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ ДЛЯ ДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНУ

Постановка проблеми. Одним з найпоширеніших юридичних фактів у цивільному праві є правочин. Він вчиняється вольовими діями осіб, що володіють цивільною дієздатністю. Основою осмисленої дії є виникнення об'єктивної потреби в чому-небудь. Далі суб'єкт правочину усвідомлює потребу (мотив) правочину, аналізує можливі варіанти по досягненню (реалізації) наміченої мети, вибирає один з них і приймає рішення вчинити правочин. Так відбувається процес формування внутрішньої волі (так зване волевиявлення) на вчинення правочину.

Для визначення правочину дійсним необхідним є єдність волі та волевиявлення. В літературі зазначається, що волевиявлення — це дія, що викликає, змінює або припиняє права та обов'язки, тобто є зовнішнім вираженням волі. Завданням волевиявлення є правильно відображати внутрішню волю та доводити її до відома учасників правочину [1, с. 207]. Разом з тим на практиці часто виникає питання про те, якому з двох елементів правочину слід віддати перевагу в галузі юридичних відносин (внутрішньому, тобто суб'єктивному чи зовнішньому, тобто об'єктивному).

Стан дослідження Дослідженням даного питання в різні роки займалися такі вчені, як: М. М. Агарков, Д. М. Генкін, О. В. Гутников, І. В. Матвєєв, Н. В. Рабінович, К. Л. Разумова, Р. О. Халфіна, В. П. Шахматова, Н. Д. Шес-

такова та ін. Факт, що переважна більшість досліджень здійснювалася в попередні періоди розвитку правової думки, становить не тільки певний інтерес для науки, але й є необхідним для правозастосовної практики.

Метою статті є вивчення ролі волі та волевиявлення для дійсності правочину.

Основні положення. Однієї тільки внутрішньої волі особи недостатньо для вчинення правочину. Для цього провчиноздатній особі необхідно вчинити дії, що відповідають її внутрішній волі. Дії особи, що реалізує свою внутрішню волю (волевиявлення), є зовнішньою формою прояву правочину, доступного до сприйняття іншими учасниками цивільних правовідносин. За допомогою волевиявлення особа, яка вчиняє правочин, реалізує свою провчиноздатність.

У літературі зустрічаються різні точки зору щодо того, якому елементу правочину необхідно віддавати перевагу: волі чи волевиявленню. Виділяють чотири основні позиції з даного питання, а саме: 1) перевага віддається волі [2, с. 7; 3, с. 8-9]; 2) перевага віддається волевиявленню [4, с. 22]; 3) обидва елементи вкрай необхідні і рівнозначні [5]; 4) не можна приєднуватися ні до теорії волі, ні до теорії волевиявлення, оскільки сам законодавець в одних випадках віддає пріоритет волі, а в інших — волевиявленню [6, с. 116].

Так, Ю. Б. Карапекін та С. Ю. Кизилів [7, с. 14] вважають найбільш переконливою другу позицію. Волевиявлення є саме тим юридичним фактом, що тягне виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Саме з моменту волевиявлення правочин вважається вчиненим. Якщо суб'єкт цивільного права має волю на вчинення правочину, але не вчинить обумовлені метою правочину дії, то такий правочин так і залишається не вчиненим і «таким, що не відбувся» як правочин і, отже, не здатний спричинити юридичних наслідків. Враховуючи вищевикладене, стверджується, що волевиявлення переважає над волею в правочині. В такому випадку законодавство захищає інтереси інших учасників майнового обігу, які часто (наприклад, коли інший учасник правочину помиляється щодо його предмета) і не підозрюють про дефект волі іншої сторони і можуть судити про справжню волю контрагента лише за його волевиявленням. Тому невідповідність волевиявлення справжньої волі або інші дефекти волі одного з учасників правочину можуть стати підставами його недійсності тільки у випадку, коли інша сторона знала про такі обставини. На наш погляд така позиція є логічною та заслуговує на підтримку.

На думку В. С. Мельникова [8, с. 133] правочином є дія, яка є продуктом внутрішньої волі і волевиявлення (зовнішньої волі). Ці поняття співвідносяться як зміст і форма. Воля і волевиявлення є елементами правочину. Суб'єкт правочину (його правоздатність та дієздатність) не можна вважати його елементом, оскільки саме суб'єкт є джерелом волі і волевиявлення. Саме тому він не може розглядатися в якості складової частини правочину: суб'єкт і його дія — явища різнопорядкові.

Будь-який правочин характеризується спрямованістю на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин, тобто на певний правовий резуль-

тат — мету правочину [9, с. 50]. Однак сам результат знаходиться за межами правочину і тому не може розглядатися в якості його елемента.

В літературі робилися різні спроби знайти критерій для обмеження принципу пріоритету волі.

Так, на думку Е. Годеме, порок волі, що виник з вини самої постраждалої сторони (помилка), меншою мірою повинен впливати на дійсність договору, ніж пороки волі, що виникли з вини іншої сторони або третіх осіб (загроза, насильство, обман) [10].

І. А. Покровський у свою чергу вважає, що визнання договору недійсним внаслідок вад волі повинно допускатися тільки у випадку суттєвості помилки, обману, погрози. Руйнування правочину можливе лише тоді, коли помилка чи обман стосувалися не другорядних, а істотних її елементів [11, с. 107, 108].

Якщо проаналізувати більш детально зазначені позиції авторів щодо досліджуваного питання, то ці підходи відрізняються один від одного лише зовні. Насправді вони являють собою різні варіанти однієї і тієї ж позиції.

І. А. Покровським, наприклад, ставиться питання про те, де знайти критерій суттєвості, наприклад, погрози. Для людини з нестійкою нервовою системою серйозною може виявитися будь-яка незначна для іншої особи загроза (в разі відмови від правочину). Інша людина може встояти перед справді серйозною небезпекою. Адже всі різні і те, що виявляється істотним для одних, не здійснює ніякого впливу на інших [11, с. 108].

Для визначення ступеня впливу будь-яких факторів на волю учасника правочину вироблено два критерії: об'єктивний (те, що вважається істотним за поглядами так званої «середньої» людини) і суб'єктивний (те, що важливо для даної конкретної людини).

При виборі критерію І. А. Покровський пропонує виходити в кожному випадку з особливостей тієї обставини, що негативно вплинула на волю учасника правочину: при помилці слід виходити з об'єктивного критерію, при обмані, загрозі, насильстві — з суб'єктивного [11, с. 107, 108]. Але використання об'єктивного критерію при помилці замість суб'єктивного (більше пільгового для постраждалої сторони) і є виконання вимоги про більш жорсткі умови визнання недійсності правочину, порок волі якого настав з вини самої сторони, що помилялася.

Таким чином, сутність правочину складають воля і волевиявлення сторін. Для правочину необхідні як внутрішня сторона — воля (бажання досягти певної мети за допомогою правочину), так і зовнішня — волевиявлення (за допомогою волевиявлення особа доводить до відома всіх, з ким вона може вступити в цивільні правовідносини свою волю).

Правочин як вольовий акт буде мати правове значення тільки у випадку, якщо він буде виражений зовні, об'єктивований будь-яким чином. При цьому під волю необхідно розуміти свідоме прагнення до здійснення чого-небудь і мотивоване бажання досягнення поставленої мети.

Воля є процесом психічного регулювання поведінки суб'єктів. Вона формується у суб'єктів правочину під впливом соціально-економічних чинників: під-

приємці здійснюють правочини, щоб забезпечити виготовлення та збут товарів, надання послуг і отримання прибутку тощо; громадяни за допомогою вчинення правочинів задовольняють матеріальні і духовні потреби.

Слід зазначити, що чіткого розуміння категорії волі в науці не спостерігається, а науковці та практики, використовуючи цю категорію, як правило, вкладають у неї сенс інтуїтивно, не досліджуючи поняття на теоретичному рівні. Винятком є В. А. Ойгензіхт, який присвятив цьому питанню окрему монографію. Автор визначав волю через поняття психології, відносячи її до сфери суб'єктивного, психічного. Воля — це психічне регулювання поведінки, що полягає в детермінованому і мотивованому бажанні досягнення поставленої мети, у виборі рішення, розробці шляхів, засобів і застосуванні зусиль для їх здійснення. Таким чином, це єдиний комплексний процес психічного регулювання поведінки суб'єкта [1, с. 203-205].

Через суб'єктивні категорії визначають волю і більшість інших авторів [12, с. 126; 13, с. 219; 14, с. 5].

Важливість волі та волевиявлення в правочині важко переоцінити. Адже правочин є вольовою дією особи, яка усвідомлено прагне до настання певних наслідків від своїх дій набути права власності, отримати кошти, мати інші блага внаслідок виконання робіт або надання послуг.

Необхідно зазначити, що невідповідність волевиявлення внутрішній волі характеризується відсутністю справжнього наміру сторони створити певний результат.

Окрім загальної умови дійсності правочину щодо вільного волевиявлення учасника певної дії, порушення якої є підставою для визнання його недійсним, законодавством врегульовано ряд окремих підстав недійсності правочинів, які можна віднести до таких, що порушують дану умову. Сюди можна віднести ті правочини, в яких процес формування волі особи характеризується певними дефектами. Це, зокрема, правочини, вчинені під впливом помилки, обману та насильства. Зазначені правочини визнаються недійсними внаслідок того, що воля самої особи на вчинення правочину відсутня, а волевиявлення, яке має місце, відображає не волю учасника правочину, а волю іншої особи, яка здійснює вплив на учасника правочину [15, с. 231-233].

Як приклад, розглянемо поняття недійсності правочину, вчиненого під впливом насильства.

Фізичний тиск, як різновид насильства, полягає у заподіянні болю потерпілому шляхом застосування сили, зокрема заподіяння тілесних ушкоджень, побиття тощо.

Доказом фізичного насильства, зокрема, можуть бути фактичні обставини, які встановлені по кримінальній справі, в тому числі щодо встановлення фактів застосування до потерпілого тілесних ушкоджень різних форм тяжкості, побоїв, катування тощо. Разом із застосуванням фізичних дій, які не носять кримінального характеру, це може бути розцінено як насильство, якщо такі дії фактично змусили особу до укладення такого правочину, якого б вона не уклала без відповідного тиску.

Зазначимо, що коли йдеться про правочини, укладені юридичною особою, то підставою недійсності є застосування насильства щодо особи, яка є учасником органу юридичної особи або її представником з метою спонукання до укладення договору саме з юридичною особою.

Для визнання правочину недійсним як такого, що вчинений під впливом насильства, не є обов'язковим, щоб контрагент сам здійснював насильство. Необхідно лише, щоб він знав про факт насильства та використовував це на свою користь для примушення особи вчинити правочин [16, с. 193].

Наведене впливає із змісту ст. 231 ЦК України, яка визначає підставою недійсності правочину застосування насильства не лише з боку другої сторони, а й з боку будь-якої іншої особи. В цьому випадку для визнання правочину недійсним достатньо встановити:

- факт застосування насильства до учасника правочину;
- використання цього факту контрагентом за правочинном;
- причинний зв'язок між насильством та укладенням спірного правочину.

Ще складнішим з точки зору доведення є встановлення випадків застосування психічного тиску, оскільки психічний тиск не має матеріального вираження.

Одним із найпоширеніших видів психічного тиску є погроза. ЦК УРСР 1963 р. погроза та насильство визначалися окремими підставами визнання правочину недійсним. Натомість Цивільний кодекс України такого поняття, як «погроза», не має, тому погрозу слід розглядати виключно як різновид психічного тиску.

Г. Ф. Шершеневич відзначав, що для визнання правочину недійсним внаслідок погрози необхідні такі умови:

протизаконність, тобто особа не повинна мати права на дії, вчиненням яких вона погрожує;

значимість, тобто відповідність загрожуваного зла значимості правочину, укладення якої вимагається;

обґрунтованість страху, тобто повинна бути вірогідність виконання погрози [17, с. 115].

Психічний тиск, у тому числі погроза, спрямований на створення у сторони за договором остраху щодо завдання їй та її близьким майнової або немайнової шкоди. Як і при фізичному насильстві, для визнання правочину недійсним не має значення, ким чиниться психічний тиск — стороною за правочину чи будь-якою третьою особою: головне, щоб психічний тиск був навмисно використаний другою стороною правочину для його вчинення. Тобто обов'язковим є зв'язок між психічним тиском та укладеним правочинном.

Разом з тим виникає питання про те, чи може бути підставою недійсності правочину погроза, якщо дії самі по собі не є протиправними (наприклад, погроза повідомити про вчинення злочину або заявити позов до суду про стягнення збитків тощо). З цього приводу слід зазначити, що погроза вважається неправомірною і тоді, коли вона вказує на правомірне зло — в такому разі погроза неправомірна не за своїм змістом, а внаслідок використання

її для насильного вчинення правочину, що надає їй характеру вимагання, шантажу.

Тобто елемент протиправності проявляється у спонуканні особи до вчинення правочину проти її справжньої волі та всупереч її законним інтересам.

Враховуючи те, що правочин, який вчинено під впливом насильства, належить до оспорюваних правочинів, то крім загальних наслідків, передбачених ст. 216 ЦК України, до таких правочинів застосовуються також наслідки, передбачені ч. 2 ст. 216 ЦК України. Винна особа, яка застосувала насильство, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі, а також моральну шкоду, що завдані у зв'язку із вчиненням такого правочину.

Таким чином, доходимо висновку, що воля і волевиявлення — дві сторони одного і того ж процесу, а саме психічного ставлення особи до здійснюваного нею правочину. Очевидно, що воля і волевиявлення повинні відповідати один одному. Відсутність єдності волі та волевиявлення є підставою визнання правочину недійсним.

Література

1. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права) / В. А. Ойгензихт. — Душанбе : Дониш, 1983. — 256 с.
2. Рабинович Н. В. Недействительность сделок и ее последствия. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1960. — 171 с.
3. Шахматов В. П. Основные проблемы сделок по советскому гражданскому праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1951. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forum.yurclub.ru/>
4. Новицкий И. Б. Сделки. Исковая давность. — М. : Госюриздат, 1954. — 245 с.
5. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву. — М. : Юрайт, 2000. — 162 с.
6. Брагинский М. М., Витрянский В. В. Договорное право. Общие положения. — М. : Статут, 1998. — 847 с.
7. Карпекин Ю. Б., Кизилев С. Ю. Воля и волеизъявление в сделке // Арбитражная практика. — 2002. — № 12. — 12-17.
8. Мельников В. С. Признаки сделки по российскому гражданскому праву // Право и образование. — 2003. — № 3. — С. 132-149.
9. Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву // Советское государство и право. — 1946. — № 3-4. — С. 41-55.
10. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. — М., 1948. — 510 с.
11. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — Пг., 1917. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forum.yurclub.ru/>
12. Учебник гражданского права / Под ред Е. А. Суханова. — М., 1993.
13. Учебник гражданского права / Под ред В. П. Грибанова, С. М. Корнеева. — М., 1979.
14. Новицкий И. Б. Недействительные сделки // Вопросы советского гражданского права. — М. — Л., 1945.
15. Цивільний кодекс України : науково-практ. комент. / [Є. О. Харитонов, В. В. Завальнюк, І. М. Кучеренко та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубєвої. — [6-те вид., перероб. та доп.]. — Х. : Одиссей, 2010. — 1216 с.
16. Цивільне право : навч. посіб. / [Д. В. Боброва, І. А. Безклубий, Е. М. Багач та ін.] ; за ред. Р. А. Майданика, Н. С. Кузнецової, О. В. Дзери. — К. : Правова єдність, 2008. — 624 с.
17. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. — М., 1995 (по изд 1907 г.). — 556 с.

Анотація

Герасимовський С. В. Значення волі та волевиявлення для дійсності правочину. — Стаття.

У статті розглядаються такі категорії, як «воля» та «волевиявлення», визначається їх місце та значення при укладанні правочинів. Аналізуються різні точки зору з даного питання. Також приділено увагу сутності правочинів, укладених внаслідок загрози та насильства.

Ключові слова: правочин, воля, волевиявлення, порок волі, недійсність правочину, загроза, насильство.

Аннотация

Герасимовский С. В. Значение воли и волеизъявления для действительности сделок. — Стаття.

В статье рассматриваются такие категории, как «воля» и «волеизъявление», определяется их место и значение при заключении сделок. Анализируются разные точки зрения по данному вопросу. Также уделено внимание сущности сделок, заключенных вследствие угрозы и насилия.

Ключевые слова: сделка, воля, волеизъявление, порок воли, недействительность сделки, угроза, насилие.

Summary

Gerasimovskiy S. V. The value of will and expression of the will to reality the transactions. — Article.

The article deals with categories such as «will» and «expression of the will», and determines their place and value in transactions. Different points of view on this issue are analyzed. Also paid attention to the nature of contracts concluded as a result of threats and violence.

Keywords: transaction, will, expression of the will, flaw in the will, invalidity of the transaction, threat, violence.

УДК 347.464.3

О. А. Березовська

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ РЕНТИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Постановка проблеми. Такі фактори, як сучасні досить швидкі темпи розвитку ринкової економіки в Україні, земельна реформа, становлення ринку земель, призводять до виникнення відносин, які на момент прийняття Цивільного кодексу України не існували, а кодексом лише створювалися умови для їх виникнення. Такими відносинами є, серед інших, відносини, що виникають у зв'язку з укладенням договору ренти і, зокрема, договору ренти земельної ділянки.

Аналіз останніх досліджень. Після прийняття Цивільного кодексу України деякі вітчизняні цивілісти, зокрема М. П. Апанасюк, Г. В. Озернюк, приділили увагу проблематиці договору ренти. Серед російських учених необхідно відмітити дисертаційні роботи за цією темою Г. М. Голікової, О. А. Маркової, К. Г. Токаревої. Однак відносини, що виникають у зв'язку з укладенням догово-